

ŠIUOLAIKINIAI ANEKDOTAI, JŲ TRADICIŠKUMAS IR VARIANTIŠKUMAS

ALBINAS REKAŠIUS

Anekdotas, kaip tautosakos žanras, specialių darbų pas mus nėra daug sulaukęs. Jais domėjosi ir straipsnį apie juos paskelbė K. Viščinis. Straipsnyje apibūdinamas anekdotų žanras, pateikiama jų klasifikavimo sistema¹. Anekdotai glaustai aptariami „Lietuvių tautosakos“ 4 tome² ir „Lietuvių tautosakos apybraižoje“³. Buitines pasakas vienu kitu atžvilgiu su anekdotais palygina D. Sauka „Lietuvių tautosakos“ vadovėlyje⁴. Visuose šiuose darbuose pateikiami ir apžvelgiami daugiausia tik tradiciniai, iki XX a. vidurio gyvavę anekdotai.

Kaip žinoma, anekdotas — tai trumpas, žaismingas pasakojimas su sąmojingu, netikėtu pabaiga⁵. Turbūt neapsiriksime pasakę, kad šių tautosakos kūrinių likimas — sudėtingiausias folkloro istorijoje. Anekdotai, ypač politiniai, esamos valdžios atstovų buvo „persekiojami“, ideologų sinerkiami, nes jie visada būdavo nukreipti prieš to meto negeroves, ydas, trūkumus, pajuokė esamą santvarką bei žinomus asmenis. Gyvenimo aktualijos buvo ir pagrindinis anekdotų kūrimo akstinas, ir jų persekiojimo priežastis. Tikra „raganų medžioklė“ prieš anekdotus vyko pirmaisiais dviem pokario dešimtmečiais. Jų pasakotojų laukė kalėjimai ir tremtis. Didesni ar mažesni nemalonumai grėsė ir kiek vėliau.

Dabar uždraustų temų kaskart mažėja, tačiau tai, deja, ne reiškia, kad anekdotai gavo lygias teises tarp kitų tautosakos žanrų. Liko visuomenei įskiepyta klaidinga jų samprata. Išgirstas žodis *anekdotas* daugeliui asocijuojasi su kuo nors nešvariu, nepadoriu, smerktinu. Dar visai neseniai anekdotai vadinti šmeižikiškais, juodinančiais mūsų gyvenimo būdą, jiems lipdytos etiketės „antitarybinis“, „antivalstybinis“, „antiliaudiškas“, „amoralus“, „asocialus“ ir t.t. Apskritai anekdotai vertinti kaip ideologinė ir politinė diversija. Kad aktualus anekdotas būtų ignoruojamas ir pasmerktas, turėjo reikšmės specialioje, folkloro problemoms skirtoje literatūroje neaiškiai suformuluoti teiginiai, jog ne visa žodinė kūryba priklausanti liaudžiai. Pavyzdžiui, „Lietuvių tautosakos apybraižoje“ teigiama: „Nors tautosakos visuma atspindi darbo žmonių pasaulėžiūrą ir mintis, bet atskirais atvejais joje pasireiškia ir išnaudotojų klasių pažiūros“⁶. Arba: „Greta tikrosios liaudies kūrybos tautosakoje randama kūrinių, atspindinčių išnaudotojų klasių interesus ir meninį skonį. Į atskirus tautosakos kūrinių variantus yra įsibrovę liaudies pasaulėžiūrai priešingų elementų. Liaudžiai svetimos

ideologijos pastebima, pavyzdžiui, kai kuriose pasakose, deklasuotų miesto elementų žodinėje kūryboje”⁷. Gana vienpusiškai suformuluoti folkloristikos tikslai: “Išryškinti tautosakoje atsispindinčias liaudies viltis ir siekimus yra svarbus tarybinio tautosakos mokslo uždavinys”⁸. Atrodytų, jog ne tokie reikšmingi yra tautosakos meniškumas, etinės vertybės ir prasminiai klodai. Ten pat rekomenduojama “kritiškai įvertinti visa, kas tautosakoje yra svetima tarybinei liaudžiai”⁹. Tokie ir panašūs “vertinimai” bei “nurodymai” buvo dažni įvairiose srityse, neaplenkiant nė literatūros bei meno apskritai. Nesunku suprasti, kodėl: tokia buvo ideologinė situacija, nulemta dar taip neseniai Stalino vykdytos politikos.

Sunkiau suprasti tokios nuomonės suvešėjimą praėjus daugeliui metų. 1986 metų pabaigoje “Vakarinėse naujienose” buvo išspausdintas V.Bakučio straipsnis “Anekdotos: sveikas juokas ar kreiva šypsena?”¹⁰, kuriame nemaža protingų minčių. Autorius sako: “Kvailumo, niekšybės ir banalybės priešas, karalių ir ponų demaskuotojas, kritikas, apsimetantis klounu, išminčius su pokštininko kauke — geras anekdotas visuomet reiškė liaudies išmintį, džiaugsmą arba pyktį. Jis atsiranda viso liaudyje iš realaus atsitikimo ir vėl grįždavo pas žmones kaip pusiau fantastiškas, pusiau realus pasakojimas. Anekdotas negalima pašalinti iš visuomenės sąmonės, nuduoti, kad jo nėra. Jis gali padėti kovoti su trūkumais.<...> Jis, kaip folkloro dalis, kuriamas gatvėje, autobuse, draugų kompanijoje ir keliauja iš lūpų į lūpas.” Tačiau straipsnyje išryškėja ir autoriaus tendencingumas: “Ideologinės kovos paaštrėjimo sąlygomis socializmo priešai vėl imasi tokių klastingų veiklos būdų, kaip gandy skleidimas, piktybiškų anekdotų fabrikavimas. Solidžiai, su užmoju gamina anekdotus JAV propagandinis konvejeris. Masiniais tiražais ten leidžiami užgaulių anekdotų apie įvairias tautas, kurioms priskiriamas kvailumas, nekultūringumas, rinkiniai. <...> Anekdotų mėgėjams verta susimąstyti: ar verta už malonumą pasijuokti iš anekdotu aukoti savo pagarbą aukštiesiems idealams, garsiems įvykiams, įžymiesiems vardams”. Autorius teigia: “Iš tikrųjų liaudiški, o ne miesčioniški anekdotai juokingi ir kandūs, jie visada gina teisingumą, varguolius”. Toliau pateikiamas tradicinis anekdotas iš šiaurės Lietuvos apie poną ir muziką. Pasidaro nebeiški riba tarp “liaudiško” ir “miesčioniško”, ginančio varguolius ir “priešiškos ideologijos” anekdotų. Autorius taip pat vengia tiesaus įvardijimo, tačiau skaitant toliau aiškėja, kad pirmieji — tai tradiciniai, sukurti ir pasakoti ikikariniam Lietuvos kaime arba dabar, bet kapitalistiniame pasaulyje, o antrieji — pasakojami šiomis dienomis ir kritiškai vertinantys šių dienų neigiamus reiškinius. Aktualus anekdotas apšaukiamas “socializmo priešu”, net “priešiškos ideologijos

ginklu", beveik į mūsų liaudies kūrybą inkorporuotu CŽV agentu... Kaip vis dėlto yra iš tikro? Kaip mums reikėtų vertinti aktualijų pagrindu sukurtus anekdotus? Ar Lietuvoje plintantys anekdotai sukurti mūsų, ar "importuoti" iš anapus?

D. Sauka, aptardamas folkloro gyvavimą mūsų dienomis, yra pasakęs: "... Tautosakos ir apskritai liaudies meno išpopuliarėjimas, įvairiopas jo pritaikymas iškelia savų problemų: kur prasideda ir baigiasi liaudies kūryba, kokių esama jos kokybės kriterijų, kaip apibrėžti visą plačią gyvenimo sritį, kurią šiandien veikia tautosaka?"¹¹ Autorius pažymi: "Tradicija yra transformuota. Tiek tradicinės, tiek naujosios tautosakos formos gyvuoja specifiniame kontekste"¹². Apgailėstaujama, kad dabar "tarp senosios tautosakos ir naujos kūrybinės veiklos formų sudaromas dirbtinis barjeras, neleidžiantis aprėpti viso šiandieninio įvairiopo tautosakos reiškinių komplekso"¹³. Suprasdama, kad "neformalūs" tautosakos žanrai bei atskiri kūriniai netinkamai vertinami, autorius siūlo praplėsti tautosakos esmės klasinį nusakymą, nes priešingu atveju už dirbtinio barjero ir ateity pasiliks didelė ir reikšminga žodinės kūrybos dalis, sykiu ir anekdotai.

Kadangi tradiciniai anekdotai folkloro darbuose apibūdinami kaip liaudies kūryba, tad tuo pačiu aspektu reikia vertinti ir šių dienų anekdotus. "Lietuvių tautosakos apybraižoje" sakoma, kad anekdotų paskirtis yra "atskleisti neigiamus gyvenimo reiškinius, smerkti juos ir kovoti su jais"¹⁴. Sąstingio laikais buvo neįprasta, neetiška ir netgi pavojinga kelti gyvenimo trūkumus viešumon. Jų tada "tarybinėje tikrovėje" neva išvis nebūta. Šių taisyklių nepaisė anekdotai, dėl to jie buvo persekiojami. Tačiau laikai pasikeitė, ir tai, ką liaudis, savaip suprasdama, sudėjo į šiuos trumpus kūrinius, šiandien išsakoma spaudoje, grožinėje literatūroje. Lietuvių liaudis imli, pastabi ir protinga, vargu ar jai įmanoma įpiršti svetimą nuomonę, svetimą reiškinių vertinimą. O neigiamai vertinti ir pas mus buvo ką. Ne "pūvančiame kapitalizme", o "socialistiniame kieme" smuko ekonomika, dirvonavo socialinė sfera, ideologijos negalios žlugdė moralę, visuomenės gyvenimas rėmėsi patarle "Už rankos nepagautas — ne vagis".

Dabartinių anekdotų liaudiškumą paaiškina bei jų kilmę lokalizuoti padeda ir santykis su tradicija. Nepažįstant anekdotų ir apskritai tautosakos gyvavimo principų, naujo varianto atsiradimas atrodo esą kažkas efemeriška, neapčiuopiama. Kaip randasi nauji anekdotai? Kas juos sieja su pirmtakais?

Kaip ir kiekvienam tautosakos žanrui, anekdotui būdingas variantiškumas. Tačiau ir kisdamas jis išlaiko pagrindinius, esmę išreiškiančius tradicijos nulemtus bruožus, nes, kaip teigia K. Levi-

Strosas, "keičiasi personažai ir jų atributai, bet ne jų veiksmai ir funkcijos"¹⁵. Taigi susiduriame su tokiu reiškiniu, kurį K. Levi-Strosas, kiti struktūralistai bei semiotikai apibūdina kaip kintamuosius dydžius¹⁶, o mūsų tautosakininkai įvertina kaip tradiciją ir variantiškumą. L. Sauka tai laiko esminiu tautosakos bruožu: "Tradicija sudaro sąlygas kolektyvinei kūrybai. Remiantis tradicija, kuriami nauji kūriniai"¹⁷. Akademėnėje "Literatūros teorijos apybraižoje" sakoma: "Tautosakos kūrinys nėra fiksuotas raštu, o gyvuoja sakytine forma, ir kiekvienas naujas jo atlikimas gali skirtis nuo ankstesniojo"¹⁸. Kartu pažymima, kad "vis dėlto tautosakos kūrinių variantai neišeina už griežtų tradicijos ribų"¹⁹. Šiems teiginiams pailiustruoti pateiksime dvi anekdotų poras.

KOKS MIESTAS DIDŽIAUSIAS

Teko man į vieną pieninę pieną pristatyt. Ten du valstiečiai šnekasi tarp savęs, pypkes pasiėmę. Vienas Amerikoj buvęs, vandrauninkas. Jis sako, kad Amerikoj tai labai dideli miestai. Kitas klausia:

— Kokiuos tu miestuos buvai?

— Na, — sako, — pačiuos didžiausiuos: Vašingtone, Niujorke.

— Tai per kiek valandų galima pervažiuoti Vašingtoną?

— Na, kad taip sėdus į mašinėlę, tai reikia gerai spaust per vieną valandą.

— Tai kas ten per miestas, kas per dydis, kad per vieną valandą pervažiuoja! Ana vokiečiai visos Europos techniką atsivežė prie Stalingrado ir dar iki krašto neprivažiavo.

LTt 4 397—398

AUKŠČIAUSIAS PASTATAS

Susiginčijo rusas, prancūzas ir lietuvis: koks pastatas aukščiausias? Rusas sako:

— Į Ostankino bokštą įlipi — visą Maskvą gali matyt.

— Tai niekis, — sako prancūzas — Mes į Eifelio bokštą įlipam, tai ne tik Paryžių, bet ir visas apylinkes matom.

Lietuvis klausėsi, klausėsi:

— Ai, — sako, — ir čia niekis. Va aš dviejų aukštų mūriuką pasistačiau, tai net Sibirą pamačiau.

LRN p.37

HITLERIO MEDŽIAGA

Hitleris gavo normą medžiagos. Nuėjo pas siuvėją, kad pasiūtų iš jos kostiumą. Siuvėjas pasakė, kad iš medžiagos teišeis tik švarkas.

Hitleris supyko ir nuvyko į Bulgariją pas karalių Borisą. Liepė jam sušaukti bulgarų siuvėjus. Šie apžiūrėjo medžiagą ir pasakė, kad iš jos išeis tik švarkas ir dar kepurė.

Hitleris supyko ir nuvyko į Kauną pas Rimšą [garsus to meto siuvėjas]. Rimša apžiūrėjo medžiagą ir pasakė, kad išeis visas kostiumas, o medžiagos liks ne tik kepurei, bet ir paltui. Nustebęs Hitleris paklausė, kaip čia yra: Berlyne jam iš tos pačios medžiagos teišėjo švarkas, Sofijoje — dar ir kepurė, o Kaune — kostiumas ir paltas su kepure.

Rimša atsakė:

— Berlyne jūs didelis žmogus, Sofijoje — mažesnis, o Kaune — visai mažas.

LTR 2546(15)

TEN DIDELIS, ČIA MAŽAS

Parsivežė Brežnevas iš Indijos labai geros medžiagos. Pasisiūdins kostiumą. Eina pas geriausią Maskvos siuvėją. Tas pamatavo — sako: — Neišeina — trūksta medžiagos.

Pataria važiuoti į Leningradą — ten esąs siuvėjas, kuris gerai ištaiko. Važiuoja Brežnevas į Leningradą. Ten siuvėjas išmatuoja — sako: — Išėitų, bet bus trumpos rankovės.

Pataria vežti į Kauną — ten yra dar geresnis siuvėjas.

Atveža. Tas pamatuoja, sako:

— Kaip norit — su liemene ar be liemenės?

Pasiuva siuvėjas Brežnevui, kaip tas norėjo. Brežnevas stebisi: kaip jam nei Maskvoje, nei Leningrade neišėjo, o čia dar ir liemenei lieka. Klausia siuvėjo, kaip čia yra. Tas paaiškina:

— Matot, Maskvoje esat didelis žmogus, Leningrade — mažesnis, o pas mus, Kaune, esat menkas žmogelis.

LRN p. 59

Esama anekdotų, turinčių ir daugiau analogiškų variantų, galima net nustatyti chronologinę seką. Panašumų yra ne tik tarp atskirų variantų, bet ir tarp anekdotų ir buitinių pasakų ar net, kaip pažymėjo D. Sauka, tarp anekdotų ir mitologinių sakmių, bet tai — atskira tema.

Variantų gausumas rodo, kad anekdotas yra plačiai žinomas, išaugęs iš tradicinių šaknų kūrinys. Naujas variantas — tai naujam gyvenimui gimęs anekdotas, nes tai, kas paseno, nebejaudina, pakeičiama tuo, kas

nauja aktualu. Suaktualinti tradicinių anekdotų variantai, kaip ir jų pirmtakai, neaplenkia jokių temų, nepaiso jokių kompromisų. Visa tai mums belieka vertinti kaip objektyvų visuomenės ir kultūros reiškinių.

Pirmąjį šio teksto variantą autorius, tada dar IV kurso studentas, perskaitė VU studentų mokslinėje konferencijoje 1988 m. balandžio mėn. Netrukus parašė straipsnį ir pateikė "Literatūros ir meno" redakcijai. Parengtas spausdinti straipsnis redakcijoje išgulejo 7 mėnesius, bet taip ir nepasiekė skaitytojų...

¹ Viščinis K. Lietuvių liaudies anekdotų klasifikacija // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1982. T. 3. P. 131—137.

² Lietuvių tautosaka. Penki tomai: T. 4. Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos. V., 1967. P. 32—36.

³ Lietuvių tautosakos apybraiža. V., 1963. P. 387—389.

⁴ Sauka D. Lietuvių tautosaka: vadovėlis respublikos aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams. V., 1982. P. 32.

⁵ Žr. Tarptautinių žodžių žodynas. V., 1985. P. 32.

⁶ Lietuvių tautosakos apybraiža. P. 6.

⁷ Ten pat. P. 7.

⁸ Ten pat. P. 6.

⁹ Ten pat. P. 7.

¹⁰ Bakutis V. Anekdotas: sveikas juokas ar kreiva šypsena? // Vakarinės naujienos. 1986. Lapkr. 15.

¹¹ Sauka D. Lietuvių tautosaka. P. 226.

¹² Ten pat.

¹³ Ten pat. P. 227.

¹⁴ Lietuvių tautosakos apybraiža. P. 387.

¹⁵ Левин-Строг. К. Структура и форма // Зарубежные исследования по славянскому фольклору. М., 1985. С. 12.

¹⁶ Žr. ten pat. P. 9—35.

¹⁷ Sauka L. Tikra ir netikra liaudies kūryba. V., 1983. P. 8.

¹⁸ Literatūros teorijos apybraiža. V., 1982. P. 191.

¹⁹ Ten pat. P. 192.

MODERN ANECDOTES: THEIR TRADITIONALISM AND VARIATION

ALBINAS REKASIUS

Summary

Anecdotes, political ones in particular, have been persecuted by the representatives of every government, censured by the ideologists because they have always been aimed at the shortcomings of the time. The main stimulus for anecdotes to appear and to be persecuted were the problems of that day's life. A real "witch-hunt" of anecdotes was executed in the first two decades of the post-war period. Prisons and exile awaited their narrators. Troubles threatened a bit later too. In due course of time a false comprehension of anecdotes was inculcated upon the society: they were called to be slanderous and defaming our mode of life. The ways of their springing up, the links with the former-existing variants of them, the boundaries of their traditions are discussed in the article.